

Rosen, Edward

Czy Kopernik był "szczęśliwym notariuszem"?

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 25/3, 601-606

1980

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Edward Rosen
(New York)

CZY KOPERNIK BYŁ „SZCZĘŚLIWYM NOTARIUSZEM”?

W roku 1820 Karol Sienkiewicz (1793—1860), bibliotekarz księcia Adama Jerzego Czartoryskiego, zabrał z Polski do Anglii własnoręczny list wielkiego polskiego astronoma Mikołaja Kopernika. W swoim *Dzienniku podróży po Anglii (1820—1821)* (opublikowanym dopiero w roku 1953) Sienkiewicz podaje, że przywieziony przez niego do Edynburga list Kopernika został wkrótce opublikowany w „Edinburgh Philosophical Journal” wraz z faksymile i przekładem z łaciny na język angielski¹. Tłumacza listu nie udało się dotychczas ostatecznie zidentyfikować, przypuszczalnie był nim nauczyciel języka angielskiego Sienkiewicza — William Day, o którym niewiele wiadomo. Podczas gdy Kopernik pisze w powyższym liście, iż:

pewne zajęcia i sprawy nie cierpiące zwłoki zmuszają pana Feliksa i mnie do pozostania na miejscu² (*d. felicem et me negotia quedam et causae necessariae nos cogant in loco manere*),

tłumacz przełożył „felicem” przez „znakomity” (excellent)³. Przed z górą stu pięćdziesięciu laty dzieje Warmińskiej Kapituły Katedralnej, gdzie Kopernik i jego przyjaciel Feliks Reich byli kanonikami, były tak mało znane, iż nie można winić tłumacza, że nie rozpoznał w słowie „felix” imienia kanonika Reicha i uznał je za przymiotnik. Błąd tłumacza jest w tym wypadku usprawiedliwiony, tym bardziej, iż Kopernik napisał pierwszą literę imienia własnego Reicha minuskułą *f*; 11 kwietnia 1533 roku, gdy Kopernik pisał ten list, użycie małej litery na początku imienia było na porządku dziennym.

Warmińska Kapituła Katedralna przechowywała w swym archiwum ważniejsze dokumenty dotyczące jej stanowiska i przywilejów. W miarę wzrostu liczby dokumentów wyłoniła się potrzeba ich inwentaryzacji. Ponieważ Frombork, katedralne miasto Warmii, było położone w pobliżu granicy między Warmią a wrogim jej sąsiadem — zakonem krzyżackim, aby dokumentom zapewnić bezpieczeństwo przeniesiono je w roku 1502 na południe — do skarbcza na zamku olsztyńskim, uchodzącym za bodajże najpotężniej obwarowaną fortecę Kapituły Warmińskiej. Ta przeczność

¹ Karol Sienkiewicz: *Dziennik podróży po Anglii 1820—1821*. Wrocław 1953 s. 46, 90, 243.

² Jerzy Drewnowski: *Mikołaj Kopernik w świetle swej korespondencji*. Wrocław 1978. Studia Copernicana T. 18 s. 230.

³ „Edinburgh Philosophical Journal” V. 5 1821 s. 64.

uratowała dokumenty od zagłady; w czasie wojny polsko-krzyżackiej 1520—1521 zakon splądrował Frombork, podczas gdy Olsztyn nie został naruszony.

W roku 1508 nowy inwentarz (czwarty w dziejach Kapituły Warmińskiej), wzbogacony o liczne nowe dokumenty, został spisany przez ówczesnego administratora Olsztyna. Jeden z dokumentów inwentarza z roku 1508 jest opisany w sposób następujący:

Copia una in pergameno de pace inter regem Ladislaum Poloniae etc. et ordinem facta anno MCCCCXI (jedna pergaminowa kopia pisma o pokoju między Władysławem królem Polski itd. a zakonem [krzyżackim] zawartym w roku 1411).

W pustym miejscu między tą a następną pozycją dodano później następujący zapis:

Haec copia missa fuit domino episcopi per d[ominum] Nic[olaum] Coppernic felicem notarium de voluntate dominorum visitatorum anno XI (Ta kopia została wysłana do biskupa przez Mikołaja Kopernika [i] Feliksa [Reicha], notariusza, zgodnie z wolą panów wizytatorów z roku [15]11

Autor tego zapisu został ostatnio utożsamiony z Kopernikiem przez biskupa Jana Obłaka⁴. Pismo wielkiego astronoma jest łatwo dostępne w pierwszym tomie Mikołaja Kopernika *Dziel wszystkich*⁵, zawierającym faksymile jego rękopisu *De revolutionibus orbium coelestium*. Porównanie pisma Kopernika na 212 kartach jego autografu z pismem powyższego dwuwierszowego zapisu wykazuje, iż zapis ten nie wyszedł spod pióra Kopernika.

Kto więc był jego autorem? Charakterystyczne cechy pisma zapisu wskazują na Tiedemana Giesego (1480—1550), długoletniego serdecznego przyjaciela i kolegi-kanonika Kopernika, który zajmował urząd administratora Katedralnej Kapituły Warmińskiej od roku 1510 do 1515. Ponieważ liczba nowych dokumentów przechowywanych w olsztyńskim skarbcu Kapituły wzrosła w tym okresie czasu tylko nieznacznie, Giese zdecydował, iż sporządzenie nowego inwentarza jest zbędne, gdyż wystarczy, gdy poprzedni zostanie uzupełniony przez dodatkowe opisy dokumentów oraz objaśniające zapisy, w miarę potrzeby. Jeden z tych zapisów — to ten cytowany powyżej, a jego pismo można porównać z reprodukcjami pisma Giesego, łatwo osiągalnymi w dwóch niedawnych publikacjach⁶.

Jak już wspomniano powyżej, jedna z pozycji inwentarza z roku 1508 dotyczy kopii dokumentu umowy pokojowej, która według biskupa Obłaka została przepisana własnoręcznie przez Kopernika⁷. Obecność tej pozycji w inwentarzu z roku 1508 wskazuje, iż kopia tego dokumentu została

⁴ Jan Obłak: *Mikołaja Kopernika inwentarz dokumentów w skarbcu na zamku w Olsztynie*. „Studia Warmińskie” T. 9: 1972 s. 15—16.

⁵ *Mikołaja Kopernika dzieła wszystkie*. T. 1. Red. Paweł Czartoryski. Warszawa-Kraków 1972.

⁶ *Nicolai Copernici Locationes mansorum desertorum*. Wyd. Marian Biskup. Olsztyn 1970. Tablica XV; Marian Biskup: *Nowe materiały do działalności publicznej Mikołaja Kopernika*. Warszawa 1971 fot. XXIV e.

⁷ Obłak, dz. cyt. s. 15.

wykonana wcześniej. Ze zaś Kopernik jej nie przepisał, świadczą słowa: „ta kopia” (*haec copia*) zapisu, to znaczy kopia znajdująca się w skarbcu i być może tam złożona razem z dokumentami zarejestrowanymi w pierwszym inwentarzu Kapituły Warmińskiej, spisany w połowie XV wieku.

Kopernik nie przepisał powyższej umowy pokojowej, nie zrobił też dotyczącego jej zapisu, który — według biskupa Obłąka — informuje, że kopia umowy pokojowej z roku 1411 została wysłana przez „szczęśliwego notariusza” Mikołaja Kopernika⁸. Podczas swej długoletniej kariery, Kopernik nie uzyskał kwalifikacji niezbędnych dla notariusza. W jaki więc sposób został notariuszem, i to na dodatek szczęśliwym, w interpretacji biskupa Obłąka? Podobnie jak tłumacz w „*Edinburgh Philosophical Journal*”, Obłąk zmienił „Felix — imię chrzestne Reicha, na przymiotnik „szczęśliwy”, usuwając w ten sposób tego ostatniego z zapisu. Jednak w dniu 28 grudnia 1512 roku Reich określił się jako notariusz publiczny tak z ramienia papieża jak i cesarza (*publicus sacris apostolica et imperiali auctoritatibus notarius*)⁹. Podczas gdy Reich znika z zapisu w wersji biskupa Obłąka, notariusz tam dalej pozostaje; rola ta dostaje się Kopernikowi, nie posiadającemu w tym zakresie odpowiednich kwalifikacji. Dzięki usunięciu Reicha z zapisu oraz dzięki transformacji jego imienia własnego na przymiotnik, Kopernik wyłania się tam jako „szczęśliwy notariusz”¹⁰.

Dlaczego Kopernik, rzekomy notariusz, był szczęśliwy? Według biskupa Obłąka, Kopernik:

nazwał siebie „szczęśliwym notariuszem” może dlatego, że miał możliwość zetknąć się z autentycznym dokumentem tak wielkiej rangi. A może w ten sposób chciał wyrazić swój uczuciowy stosunek do króla Władysława Jagiełły, który rozgromił Krzyżaków pod Grunwaldem i zawarł z nimi pokój korzystny dla Polski¹¹.

Lecz szczęście notariusza nie było długotrwałe: dwa wiersze informujące, że umowa pokojowa została przesłana biskupowi, zostały przekreślone. Na pytanie, kto je przekreślił, biskup Obłąk odpowiada, iż zrobił to Kopernik. Co było powodem tego przekreślenia? „Zapis ten później Kopernik przekreślił” powiada Obłąk.

bo może uznał za niewłaściwe ujawnienie swoich uczuć w akcie urzędowym, uważając, że obowiązkiem urzędnika jest zachować pewnego rodzaju obojętność¹².

Początkowe jednak ujawnienie uczucia szczęścia i późniejsze jego zamaskowanie, postulowane przez Obłąka, nigdy nie miało miejsca. W rzeczywistości

⁸ Tamże.

⁹ M. Biskup, *Nowe materiały*, s. 34; ta sama prawna formuła pojawia się u Harrego Breslaua: *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien*. Wyd. 4 Berlin 1969 T. I s. 628.

¹⁰ Obłąk, dz. cyt. s. 16.

¹¹ Tamże.

¹² Tamże przyp. 21.

Kapituła Warmińska posiadała tylko jedną kopię umowy pokojowej z roku 1411¹³. Dwaj wizytatorzy, którzy przybyli do Olsztyna z początkiem 1511 roku wyrazili życzenie, by ta kopia została przesłana do ówczesnego biskupa Łukasza Watzenrode w Lidzbarku przez Kopernika, to jest jednego z wizytatorów, oraz przez Feliksa Reicha, notariusza. Trudno dziś ustalić, czy dokument ten został wysłany do Lidzbarka, a potem przesłany z powrotem do archiwum w Olsztynie, czy też panowie wizytatorzy zmienili zdanie i pozostawili dokument na miejscu; faktem jest, że Giese, administrator Olsztyna od 1510 do 1515 roku, przeglądając dokumenty przechowywane w skarbcu, zaobserwował, że kopia umowy nadal się tam znajdowała; to spowodowało przekreślenie zapisu dotyczącego wysłania tej umowy, a dodanie słowa *est* (jest) na prawym marginesie inwentarza, obok jej opisu. Gdy z kolei Kopernik — administrator Olsztyna — spisywał swój inwentarz w roku 1520, dał nieco krótszy opis tego dokumentu: *una, in pergameno, facta anno MCCCCXI* zostały opuszczone, a *ordinem* zostało zastąpione przez symbol +. Niemniej jednak nie ulega wątpliwości, że dokument — zarejestrowany w inwentarzu w roku 1508 jest identyczny z Kopernika *Copia de pace inter Vladislaum regem Poloniae et+*¹⁴, który obecnie znajduje się w archiwum diecezji olsztyńskiej pod sygnaturą V 8. Gdy Kopernik się nim zajmował, nie ujawnił żadnych uczuć w stosunku do niego, lecz całkiem po prostu, po wciągnięciu go w rejestr, złożył w szufladzie K kapitulanej szafy bibliotecznej.

Nie tylko Feliks Reich znika z zapisu w wersji biskupa Obłąka: Reicha los dzieła także *domini visitatores*. W pojęciu Obłąka, *de voluntate dominorum visitorum* znaczy „za zgodą Kapituły”¹⁵. Kapituła jednak składała się z 16 kanoników, którzy rok rocznie wybierali spośród swego grona dwóch wizytatorów¹⁶, których obowiązkiem były inspekcje powiatowe. Tak się złożyło, że w roku 1511, wspomnianym w omawianym zapisie, Kopernik był jednym z dwu wizytatorów Kapituły:

W roku 1511, na rozkaz czcigodnej Kapituły, my, Fabian Luzjański i Mikołaj Kopernik, desygnowani przez czcigodną Kapitułę jako wizytatorzy, dostaliśmy w Olsztynie podczas święta Obrzezania Pańskiego [1 stycznia] resztę pieniędzy złożonych na zamku, a przeznaczonych na wikariaty czcigodnego pana Zachariasza [Tapiau], a mianowicie 238 grzywien i 3 wiardunki. Na rozkaz Kapituły przekazaliśmy te pieniądze czcigodnemu panu Baltaza-

¹³ Według M. Biskupa: *Regesta Copernicana*. Wrocław 1973. W: *Studia Copernicana*. T. VIII s. 219 nr 64a „Copernicus [...] delivers a duplicate of a copy of the peace treaty” (Kopernik [...] doręcza duplikat umowy pokojowej). Duplikat jednak nie został wykonany; Kapituła posiadała tylko jedną kopię, która prawdopodobnie nie została doręczona biskupowi. Nr 64 a występuje tylko w T. VIII *Regesta* tj. w wersji angielskiej; nie ma go w T. VII *Regesta* (wersja polska), wydanej kilka miesięcy wcześniej.

¹⁴ Obłąk, dz. cyt. s. 47.

¹⁵ Tamże s. 15.

¹⁶ Franz Hipler: *Spicilegium Copernicanum*. Braunsberg 1873 s. 258 statut 38; Leopold Prowe: *Nicolaus Copernicus*. Osnabrück 1967 (przedruk wyd. z r. 1883—1884) T. 2 s. 512—513.

rowi Stockfischowi po naszym powrocie do siedziby katedralnej [we Fromborku]"¹⁷.

Wysłanie kopii umowy pokojowej z Olsztyna do biskupa w Lidzbarku nastąpiło nie „za zgodą Kapituły”, lecz na żądanie Fabiana Luzjańskiego i Kopernika, którzy przybyli do Olsztyna w celu spełnienia powierzonych im funkcji wizytatorów.

Wpływ, jaki artykuł Obląka wywarł na studia nad działalnością publiczną Kopernika, widoczny jest w publikacji Piotra Bańkowskiego, który nie tylko entuzjastycznie zaakceptował wiadomość, że Kopernik uważał siebie za „szczęśliwego notariusza”, ale wręcz uznał ją za „rewelacyjne odkrycie”¹⁸. Zdaniem Bańkowskiego przy pozycji inwentarzowej opisując dokument umowy pokojowej z roku 1411, Kopernik „dopisał wiele mówiące dla nas słowa”. „Jedna z tej notatki wynika oczywistość” — kontynuuje Bańkowski:

„że Kopernik w tym czasie spełniał nie tylko obowiązki sekretarza biskupiego, ale i notariusza [...] Jako sekretarz i notariusz musiał zdawać sobie sprawę z doniosłości dokumentów i z konieczności ich archiwalnego zabezpieczenia. To dawało mu prawo i do tytułu archiwisty Archiwum Biskupiego. Te trzy funkcje, zbiegające się w jednym czasie i w jednej osobie musiały mieć dla Kopernika specjalną atrakcję, skoro w wymienionej wyżej notatce z roku 1511 nazwał siebie „felix notarius”, szczęśliwy notariusz, a okres tej szczęśliwości zachował w późniejszej pamięci, mimo że zajęcia na dworze biskupim urwały się już w roku następnym, bowiem biskup Watzenrode zmarł w roku 1512”¹⁹.

Zgodnie z dobrze znanymi obecnie przez kopernikologów przekazami źródłowymi, dotyczącymi działalności publicznej Kopernika, nie mógł on pełnić obowiązków sekretarza biskupiego, ani też rezydować na zamku biskupim w Lidzbarku aż do roku 1512., jak to twierdzi Bańkowski. Jednym z tych przekazów jest dokument cytowany powyżej, ukazujący Kopernika pełniącego funkcję wizytatora w dniu 1 stycznia 1511 roku, którą to funkcję objął z końcem 1510 roku. Według innego znowu przekazu, wykrytego przez Ludwika Antoniego Birkenmajera w stokholmskim archiwum państwowym, Kopernik był kanclerzem Kapituły Warmińskiej w latach 1511 i 1512²⁰. Zarówno funkcja wizytatora jak i kanclerza Kapituły — wymagały aby kanonik je wykonujący rezydował we Fromborku, tzn. był *canonicus residens*²¹.

Przełożyła: Erna Hilfstein

¹⁷ Prowe, *Nicolaus Copernicus*, podaje dwie wersje tego cytatu: T. 1 cz. 2 s. 256, przyp. **, opuszcza imię Zachariasza a liczbę wiardunków zwiększa do 3 $\frac{1}{2}$, (*fert. iiii*), w przeciwstawieniu do T. 1 cz. 1 s. 381, przyp. **. Jerzy Sikorski: *Mikołaj Kopernik na Warmii*. Olsztyn 1968 s. 28 nr 55, błędnie drukuje *Venerabilis i pecuniam*. O ufundowaniu wikariatów przez Tapiaua *vide* „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands” B. 19: 1916 s. 817—818.

¹⁸ Piotr Bańkowski: *Rewelacyjne odkrycie. Mikołaj Kopernik „felix notarius”, u kolebki dziejów polskich archiwów*. „Archeion” T. 9: 1974 s. 61.

¹⁹ Tamże s. 65.

²⁰ Ludwik Antoni Birkenmajer: *Stromata Copernicana*. Kraków 1924 s. 275.

²¹ W słowach M. Biskupa, *Regesta*, T. VII s. 71 przyp. do n-ru 65, „funkcja ta [tzn. kanclerza] wykluczała możliwość pobytu w Lidzbarku Warm., musiał więc opuścić to miasto najpóźniej jesienią 1510 r.”

